

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-205-210>

Ю. В. Тищенко, аспірант кафедри
кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Стаття присвячена питанню використання нетрадиційних методів криміналістичної техніки (поліграфа, біоритмології, кінесици, фоноскопії та ергономіки) під час розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби.

Проведено аналіз наукових праць, присвячених впровадженню нетрадиційних методів криміналістичної техніки при розслідуванні вказаних злочинів.

Висвітлені основні поняття досліджуваних методів та засобів, представлені приклади використання останніх при розслідуванні злочинів.

Констатовано, що дані, отримані за допомогою вказаних методів криміналістичної техніки, можуть не тільки суттєво вплинути на строки та якість розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби, а й допомогти визначитись слідчому з правильною кваліфікацією злочинного діяння.

Наголошено на проблемі повільного розвитку вищезазначених засобів та методів криміналістичної техніки в Україні, незважаючи на наукову обґрунтованість та позитивну практику їх використання у зарубіжних країнах. Так, встановлено, що це пов'язано з нерозвиненістю необхідної інструментально-методичної бази та тим, що українськими вченими криміналістами на сьогоднішній день приділяється неналежна увага нетрадиційним засобам та методам отримання інформації; з діяльністю супротивників введенню прогресивних засобів отримання інформації у правоохоронну систему України, обґрунтовуючи це тим, що маніпуляції з ними збільшать кількість слідчих та судових помилок, посилять страждання та принизять гідність суб'єктів опитування, додадуть роботи судам, прокурорам та слідчим із виявлення та виправлення помилок.

Зроблено висновок про недостатній рівень наукового та практичного опрацювання питання вдосконалення криміналістичної техніки та впровадження новітніх засобів та методів при розслідуванні злочинів.

Ключові слова: криміналістична техніка, військові злочини, ухилення від військової служби, поліграф.

Yu. V. Tyshchenko. Use of unconventional forensic techniques in investigating evasion of military service

The article deals with the use of unconventional methods of forensic technology (polygraph, biorhythmology, kinesics, phonoscopy and ergonomics) in the investigation of crimes related to evasion of military service.

An analysis of scientific works devoted to the introduction of unconventional methods of forensic techniques in the investigation of these crimes has been made.

The basic concepts of the investigated methods and means are explained, examples of the use of the latter in the investigation of crimes have been provided.

It is stated that the data obtained using the forensic techniques, can not only significantly affect the timing and quality of the investigation of crimes related to evasion of military service, but also help an investigator to define correct direction of the crime investigation.

The problem of slow development of the foregoing means and methods of forensic technology in Ukraine is emphasized, despite the scientific validity and applicability of their use in foreign countries. It is established that, firstly, this is due to the underdevelopment of the necessary instrumental and methodological base. Secondly, the fact that Ukrainian forensic scientists pay not enough attention to unconventional means and methods

© Ю. В. Тищенко, 2019

of obtaining information. Thirdly, with the activities of the opponents, the introduction of progressive means of obtaining information in the Ukrainian law enforcement system, justifying that the manipulation of them will increase the number of investigative and judicial errors and reduce the dignity of the subjects of questioning, add work to the courts, prosecutors and investigators due to bug fixes.

It is concluded that the level of scientific and practical elaboration of the issue of improving the forensic technique and the introduction of the latest tools and methods in the investigation of crimes is insufficient.

Key words: criminalistic tools, military crimes, evasion, polygraph.

Постановка проблеми. В системі «злочинність та боротьба з нею» злочинність завжди первинна. На жаль, цей факт підтверджується вже багато тисячоліть, як і той факт, що кількісні показники злочинності у військовій сфері за останні роки в Україні зросли в декілька разів. Державі і суспільству, як суб'єктам самозахисту, які ведуть боротьбу з цим негативним явищем, у деякі періоди часу і в деяких окремо взятих державах вдавалося знизити рівень злочинності до мінімуму, але знову ж таки не на завжди.

На сьогоднішній день вбачається, що форми і методи отримання та використання розшукової і доказової інформації в Україні, зорієнтованої здебільшого на джерела і відповідні засоби, які склалися традиційно (допити, обшуки, слідчі експерименти, огляди тощо), та не в повній мірі відповідають вимогам активізації боротьби зі злочинністю і зміцненню законності. Нажаль, під час розслідування військових злочинів за допомогою вказаних джерел здобувається до 90% доказової інформації.

Стало ще більш очевидно, що складена багато десятиліть тому і в основі своїй залишається незмінною організаційно-правова система використання криміналістичної техніки в кримінальному судочинстві, не відповідає ані рівню її розвитку (її сучасним можливостям), ані реальним потребам практики розкриття і розслідування злочинів, в тому числі й військових. З цього виходить, що сучасний стан використання техніко-криміналістичних можливостей у розслідуванні злочинів необхідно підвищувати та вдосконалювати. У зв'язку з цим досить дискусійним на сьогоднішній день є питання впровадження у криміналістичну техніку у тому числі і при розслідуванні злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби, *нетрадиційних засобів* (поліграфа, біоритмології, кінесики, фоноскопії та ергономіки).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За період незалежності України питанням методики розслідування злочинів, пов'язаних із ухиленням від проходження військової служби у своїх наукових працях приділяли увагу такі вчені А.А. Тер-Акопов, А.А. Остапенко, А.В. Іщенко, Б.В. Бабін, В.А. Шершеньков, В.В. Тищенко, В.Г. Гончаренко, В.І. Галаган, В.О. Бугаєв, В.С. Давиденко, В.П. Бахін, В.П. Колмаков, В.М. Стратонов, В.Ю. Шепітько, Г.О. Блінов, Є.Л. Стрельцов, М.Г. Колодяжний, М.Б. Головка, М.І. Панов, М.Н. Савельєв, М.І. Карпенко, Н.С. Антоненко-Куличенко, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломеева, О.Н. Ярмиш, П.П. Богуцький, Х.М. Ахметшин, Ю.М. Грошевський, Ю.П. Аленін та інші.

Виклад основного матеріалу. Достатньо перспективним в одержанні інформації від людини під час розслідування злочину є застосування поліграфа. У кримінальному судочинстві докази, отримані за допомогою поліграфа, офіційно використовується майже в 60 країнах світу. Так, доцільність використання поліграфа у розслідуванні злочинів тривалий час успішно підтверджується в США, Ізраїлі, Туреччині, Польщі, країнах Балтії та інших державах [1].

Поліграф – це багаторазовий пристрій, призначений для одночасної реєстрації дихання, кров'яного тиску, біотопів, інших фізіологічних процесів та на основі цього оцінки достовірності отриманої інформації [2]. Моделювання злочинної ситуації або її елементів під час проведення за спеціальною методикою опитування з використанням поліграфа дозволяє виявити наявність так званих винних відомостей у 86–92% випадків (тобто встановити причетність

до вчиненого злочину) або відсутність таких знань у 95–98% випадків (тобто непричетність до злочину). Поліграф за своїми технічними характеристиками належить до групи психофізіологічної апаратури і не може пригнічувати ані волі, ані завдавати шкоди здоров'ю людини та навколишньому середовищу, тобто відповідає загальним правилам допустимості застосування технічних засобів [3].

Спеціаліст поліграфолог допомагає виявити ступінь вірогідності повідомленої інформації; повноту наданої інформації; джерело отриманої інформації; мотивацію співпраці зі слідством; плани на майбутнє (тривалість співпраці, спонукання що утримують від розголошення відомостей та зради); вчинені опитуваним різноманітні злочини та протиправні дії.

Поліграф може бути використаний і з метою отримання оперативно значущої інформації, яку іншим засобом отримати неможливо; визначити можливість причетності особи, яка перевіряється, до планування, підготовки, вчинення конкретного злочину; оцінити вірогідність інформації, обізнаність опитуваної особи, і на цій основі висунути певну версію з розслідуваної справи; створити умови для надання правдивих свідчень особою, яка обпитується; визначити неправдиві свідчення щодо конкретного злочину; виявити само оговори, ілюзорні уявлення особи про нібито вчинений нею злочин; визначити коло осіб, причетних до злочину, або таких, які мають інформацію щодо конкретного злочину, і на цій підставі психологічно аргументувати основні слідчі версії. При цьому варто підкреслити те, що за даними В.А. Варламова точність прогнозування причетності особи до злочину з використанням поліграфа наближається до ста відсотків [4]. З урахуванням того, що є безконтактні детектори, ця техніка може бути використана особливо успішно під час освідування, обшуку та виїмки для виявлення ідеомоторних явищ суб'єкта, з яким проводиться ця слідча дія.

Інформація, яку отримує спеціаліст за допомогою поліграфа, носить непроцесуальний характер і одночасно є орієнтувальною. За допомогою такої інформації можна швидко перевірити та оцінити достовірність алібі або зустрічної версії події, що запропонована опитуваною особою тощо [5]. Існує думка, що детектор брехні можна обдурити, але вчені криміналісти стверджують, що детектор – це дуже чутливий медичний прилад, який неможливо обдурити, оскільки збирання інформації по реакціях йде по 11 каналах і реєструє 9 показників, що відображаються на поліграфах. Ці показники можуть бути витлумачені однозначно. Помилки можуть бути допущені тільки через недосвідченість поліграфолога [6].

В Україні на сьогоднішній день використання поліграфа у розслідуванні кримінальних правопорушень на законодавчому рівні досі не закріплене. Так, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), а також інші закони та нормативно-правові акти не містять прямих посилань на можливість застосування результатів, отриманих за допомогою поліграфа при розслідуванні злочинів. Водночас, у нормативно-правових актах немає й заборон щодо отримання показань учасників кримінального провадження із застосуванням поліграфа.

Тільки пунктом 6.8 розділу VI інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністра юстиції України № 53/3 від 08.10.1998 року, визначено, що з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. При цьому, предметом опитування є отримання орієнтувальної інформації щодо:

- 1) ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- 2) повноти наданої опитуваною особою інформації;
- 3) джерела отриманої опитуваною особою інформації;
- 4) уявлень опитуваної особи про певну подію;
- 5) іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

При цьому, такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування.

До нетрадиційних методів можна також віднести *кінесіку* – науку, що вивчає мову жестів, що почала свій розвиток у США. В Україні ж на сьогоднішній день ця наука тільки почала розвиватися [7].

За допомогою вміння «читати» жести людини ми можемо отримати від неї інформацію, яку вона з тих чи інших причин хоче приховати. У результаті наукових досліджень, які проводились у США, було встановлено, що під час спілкування значна частка інформації передається невербальними засобами: жестами, положенням рук і ніг людини, дистанцією між людьми. Цінність результатів цих досліджень для криміналістики полягає в тому, що людина не може контролювати цей бік власної поведінки, а значить і не може підробити його. Результати досліджень кінесіки вже сьогодні можуть використовуватися правоохоронними органами у службовій діяльності під час проведення слідчих дій та оперативних заходів [8].

Значна частина функцій слідчих та оперативних працівників здійснюється у тісному спілкуванні з людьми. Таким чином, уміння спілкуватися має досить велике значення для цієї професії. Слідчий, який має певні знання в галузі кінесіки та психології, зможе використовувати їх для викриття обману під час проведення обшуку, допиту, очної ставки та інших слідчих дій.

Принцип отримання інформації за допомогою «мови жестів» та її сприйняття заснований на нездатності людини в цілому контролювати передачу підсвідомих сигналів за допомогою жестів про власні емоції, думки та наміри. В цьому виявляється подібність використання в розслідуванні злочинів методів кінесіки і «детекції брехні». Проте особливістю методів кінесіки є те, що їх використання для розпізнання емоційного стану людини, правильності чи брехливості показань свідків, підозрюваних та потерпілих не спричиняє таких складностей, як застосування в подібних ситуаціях «детектора брехні». Для їх використання не потрібно законодавчого дозволу. Оволодіння методикою невербальної комунікації дає можливість проникнути в таємницю процесу мислення людини, а в окремих випадках і впливати на її поведінку [9].

У процесі спілкування слідчого з підозрюваним, обвинуваченим, свідком, очевидцем та іншими особами за певною манерою їх поведінки, жестикуляцією, інтонацією та тембром голосу можна встановити ступінь достовірності інформації, яка від них надходить. Звичайно, у процесі спілкування досить важко проводити аналіз мови жестів співбесідника. Для цього слідчий і оперативний працівник повинні мати спеціальні знання в цій галузі. Було б доцільним залучати для цього спеціально підготовлених осіб, які пройшли відповідну підготовку і володіють спеціальними знаннями в галузі кінесіки та психології. Отже, з вищевказаного можна дійти висновку, що застосування прийомів та методів кінесіки у практичній діяльності правоохоронних органів призведе до більш повного розкриття та розслідування злочинів, підвищить показники в боротьбі зі злочинністю.

Що ж стосується використання *біоритмології*, музичного та запахового фону, то в нашій державі вони найменш досліджені. Дослідження з цієї теми проводяться у сусідній Росії. Вченими встановлено, що в організмі людини існує більше сотні біологічних ритмів, які відображають різні фізіологічні процеси. Це добові ритми сну та бадьорості, зміни температури тіла, роботи серцево-судинної системи, тощо. Існують біоритми, циклічність яких складає місяці та навіть роки. Так, зафіксована залежність між кількістю умисних убивств та фазами Місяця [10].

Слідчому важливо вміти використовувати під час допиту обвинуваченого не просто окремі емоції, а його настрій. Універсальність методу використання біоритмів полягає в тому, що ані професія, ані освіта, ані попередній злочинний досвід не є перешкодою для отримання об'єктивної інформації на допиті, проведеному в певний день. За даними М.М. Китаєва,

з 36 випадків експериментального проведення допитів осіб, які вчинили тяжкі злочини проти особи, в 28 випадках (78%) були отримані детальні показання про скоєне, хоча раніше допитувані говорили неправду або взагалі відмовлялися від контакту зі слідчим.

Використання музичного та запахового фону здатне впливати на емоційну сферу людини. Цей вплив залежить від конкретних життєвих умов, у яких вона опинилася. Використання цього методу може бути успішним лише тоді, коли добре вивчена особа допитуваного.

Дуже цікавим методом отримання інформації є *фоноскопія* – це новий вид досліджень, заснованих на фізіологічних особливостях органів мовного апарату людини, які вивчають групу слідів звуку. Ці особливості залежать від статі, віку, професії і ряду інших характеристик людини. Інформацію про властивості того, хто говорить, що закладені в ознаках його усного мовлення, умовно поділяють на смислову та особистісну. Отримані дані застосовуються для перевірки версій, оцінки вибраної тактики розкриття злочинів і запобігання їм, для ідентифікації особи за голосом і вирішення інших криміналістичних завдань.

До нетрадиційних також можна віднести засоби та методи *ергономіки* – наукової дисципліни, що комплексно вивчає людей у конкретних умовах їх діяльності в сучасному виробництві. Ця наука сформувалась на стику психології, фізіології, анатомії, теорії автоматичного управління, кібернетики, загальної теорії систем. Вона вивчає характеристики людини, машини й середовища, які проявляються в конкретних умовах їх взаємодії, розробляє методи обліку цих факторів при модернізації діючої та створенні нової техніки і технології, визначенні критеріїв оптимізації цих систем за умов можливостей та особливостей людини, яка працює, тощо.

Висновки з дослідження. Підбиваючи підсумок вищевикладеному, потрібно зазначити, що дані, отримані за допомогою вказаних методів криміналістичної техніки, можуть не тільки суттєво вплинути на строки та якість розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби, а й допомогти визначитись слідчому з правильною кваліфікацією злочинного діяння.

Однак, незважаючи на наукову обґрунтованість високої ефективності вищезазначених засобів та методів, позитивну практику застосування їх у зарубіжних країнах, розвиток цих засобів в Україні проходить дуже повільно. Це пов'язано, *по-перше*, з тим, що українськими вченими криміналістами на сьогоднішній день приділяється неналежна увага нетрадиційним засобам та методам отримання інформації. *По-друге*, з діяльністю супротивників введенню прогресивних засобів отримання інформації у правоохоронну систему України, обґрунтовуючи це тим, що маніпуляції з ними збільшить кількість слідчих та судових помилок, посилять страждання та принизять гідність суб'єктів опитування, та додадуть роботи судам, прокурорам та слідчим з виявлення та виправлення помилок. *По-третє*, нерозвиненістю необхідної інструментально-методичної бази.

Таким чином, в умовах зростання військової злочинності необхідно приділяти більшу увагу питанням вдосконалення криміналістичної техніки та впровадження новітніх засобів та методів у розслідуванні злочинів, у тому числі пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби.

Список використаних джерел:

1. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи [Текст]: матеріали 3 Міжнародно науково-практичної конференції (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 3.
2. Плотников О.О. Использование полиграфа при раскрытии преступлений : лекция. Хабаровск, 1996. С. 12.

3. Горяинова К.К., Овчинский В.С., Шумилова А.Ю. Оперативно-розыскная деятельность : Учебник. М. : ИНФРА-М, 2001. С. 177.
4. Варламов В.А. Детектор лжи. Краснодар : Советская кубань, 1998. С. 4.
5. Горяинов К.К., Овчинский В.С., А.Ю. Шумилов. Оперативно-розыскная деятельность. М. : ИНФРА-М, 2001. С. 12.
6. Шаповалов В. Методика психологической оценки достоверности показаний в юридической практике / В. Шаповалов. К. : Освита України, 2015. 60 с.
7. Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів. *Право України* № 4. С. 58.
8. Гранская Ю.В., Романов В.В. Профессиональные особенности восприятия мимики работниками правоохранительных органов. М. : ИПКПР, 1996. С. 50.
9. Паркинсон Д.Р. Люди сделают то, что нужно Вам. М., 1996. С. 56.
10. Ларин О.М. Криминалистика и паракриминалистика. М. : БЕК, 1996. С. 123.